

**Az ismeretlen Jókai:
A Nagy Bellához írt versek kontextusai***

Előadásomnak talán kissé provokatív címet adtam, amikor az „ismeretlen Jókai” szókapcsolattal éltem, hiszen Jókai azon íróink közé tartozik, akiknek életműve a kezdetektől töretlenül az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterében helyezkedik el, és számos művéről születtek már lényeglátó értelmezések. Mégis, amikor körülbelül négy évvel ezelőtt véletlenül rábukkantam a második feleségéhez, Nagy Bellához írt verseinek kéziratos kötegére, és hozzáláttam a vonatkozó forrásfeltáráshoz, igen hamar azzal szembesültem, hogy egy olyan Jókai-portré kezd kirajzolódni előttem, amely bár nyilvánvalóan rendelkezik ismerős vonásokkal, összességében – vagy legalábbis sok szempontból – ismeretlen. Ennek az egyik fő oka az volt, hogy a vizsgált szerelmesvers-csoport két, javarészt feltáratlan terület metszéspontjában helyezkedett el: egyrészt az író második házasságát övező botrányok miatt életének utolsó éveiről sem biográfiai, sem irodalomtörténeti vonatkozásban nem készültek átfogó szakmunkák, másrészt költeményei eddig szintén nem képezték aprólékos vizsgálatok tárgyát, hiszen háttérbe szorultak az esztétikai szempontból jóval kifinomultabb regényirodalom mellett. A másik ok a verscsoport unikális jellege az életművön belül, hiszen egyrészt az első feleség, Laborfalvi Róza esetében nem maradt fenn ehhez hasonló lírai szövegegyüttes, így a versek a ritkán látott, szerelmes Jókaihoz engedik közel az olvasót; másrészt Jókaitól mint költőtől alapvetően távol állt az alanyi költészet, hiszen a leggyakrabban politikai-közéleti témákat verselt meg; harmadrészt pedig az sem tekinthető szokványos szövegkezelési eljárásnak az esetében, hogy a legtöbb szerelmes verset kiadatlanul hagyta – jelenlegi tudásunk szerint ugyanis a kötetben közölt hatvanhat költemény közül mindössze tizenegy jelent meg Jókai életében.

A sajtó alá rendezés e roppant összetett alaphelyzetből kifolyólag számos kihívással szembesített, így a továbbiakban néhány olyan módszertani problémát szeretnék kiemelni, amelynek megoldási kísérlete számomra tanulsággal szolgált.

Az elsődleges problémát értelemszerűen a Lugosi András által biográfiai vakfoltnak nevezett időszak, Jókai Mór élete utolsó öt-hat évének feltáratlansága jelentette. Bár Láng József két szövegkiadó tanulmánya, illetve Lugosi András jogi-antropológiai munkája fontos kezdőlépéseket jelentettek a Jókai második házasságával kapcsolatos tévhitek eloszlatásában és Nagy Bella az író életében betöltött szerepének tisztázásában, a kérdéses időszak szisztematikus feltáráására nem került sor. Tekintettel arra, hogy a Jókai-műveket feldolgozó kritikai kiadás kései éveket feltáró, vonatkozó kötetei – mint például a levelezést vagy a hírlapi cikkeket összegyűjtő kiadványok – még szintén nem készültek el, a jegyzetanyagban lehetőség szerint megpróbáltam számot vetni a szakirodalmi hiányokkal. Ebből az is következik, hogy a jegyzetek több esetben a szokottnál nagyobb részletességgel ismertetik az egyes költemények háttérében húzódó eseményeket és ihletadó történeteket, hiszen céljuk, hogy képesek legyenek elhelyezni a szövegeket egy korábban feltáratlan életrajzi, mentalitástörténeti és irodalmi összefüggésrendszerben. Vagy másképpen fogalmazva: nem csupán a költemények értelmezéséhez szerettem volna fogódzókat nyújtani, hanem annak a kérdésnek

a megválaszolásához is igyekeztem egy lépéssel közelebb kerülni, hogy miként töltötte utolsó éveit Jókai Mór. A történeteket a lehető legközvetlenebb források alapján próbáltam meg rekonstruálni annak érdekében, hogy az események leírását tehermentesíthessem az utólagos konstrukcióktól vagy a hagyatéki vita célorientált érvelésétől. Ily módon a jegyzetanyag alapján felvázolhatóvá vált az idős Jókaival kapcsolatos események kronológiai rendje, amely a kötet végén kapott helyet, és amely – még ha teljességre nem is törekedhetett – talán képes átfogó képet adni az író utolsó éveiről.

Mindemellett a kutatás során sikerült néhány ponton a biográfiai narratíva közismertebb részleteit is finomítani. Jókai Mór és Nagy Bella megismerkedésének körülményeiről például több visszaemlékezés is rendelkezésre áll, nehézségekbe ütközik azonban annak az időszaknak a meghatározása, amely alatt a kölcsönös szimpátia szerelemmé alakult köztük. A többiek által hivatkozott, 1899 áprilisából fennmaradt levélváltás, amely Jókai abbáziai gyógykezelése alatt keletkezett, már a felek közti gyöngéd érzelmekről árulkodik, de sikerült néhány olyan dokumentumot találni, amelyek azt igazolják, hogy a kapcsolat kezdete legalább egy évvel korábbra tehető. Már 1898 áprilisából fennmaradt ugyanis egy Nagy Bella által Jókainak adott fénykép, amelyen meleg szavakkal lejegyzett dedikáció szerepel („Az én Móriczomnak. Szerető Bellád.”), illetve ezen év szeptemberéből származik egy szintén bensőséges hangvételi levél is, amely a színésznő legkorábbi missziliseként azonosítható. Ezzel párhuzamosan az író és a színésznő a nyilvánosság előtt nem adta jelét a kölcsönös vonzalomnak, így a fentebbiek függvényében átértelmeződnek a házasságkötést megelőző egy-két évben a sajtóbeszámolókból ismert jelenetek, mint például Nagy Bella 1899. június 14-i fellépése a *Dalma* címszerepében a Kisfaludy Színházban, amelynek végén az író ezüstkoszorút nyújtott át neki – ekkor minden bizonnyal immár nem csupán a művésznő, hanem a szerelme iránti hódolat jeleként. A lánykérésről szóló pletykákkal és első hírekkel kapcsolatban a *Magyar Estilap* 1899. augusztus 23-i cikkét szokták kiemelni, amely tényként kezelte Jókai nősülési szándékát, és amely az író családjában is pánikot keltett, holott Nagy Bella visszaemlékezése szerint a hírt először augusztus közepén egy balatoni lap szellőztette meg. A forrásfeltárás során sikerült rávilágítani arra, hogy Nagy Bella visszaemlékezése pontos, hiszen valóban, már augusztus 15-én jelent meg hírlapi cikk az esetről.

Ehhez hasonlóan szintén bővíthetővé és árnyalhatóvá vált a házasságkötés időszakából rendelkezésre álló információk köre. Köztudomású, hogy Jókai családja az író nősülési szándékáról értesülve megpróbálta ellehetetleníteni a házasságot, és igyekezett Jókait elmeháborodottá nyilvánítani. Bár Lugosi András tanulmányában cáfolatát adta az író elmeállapotával kapcsolatos téves híreszteléseknek, érdemes volt figyelembe venni a család eddig javarészt kiadatlanul maradt és figyelmen kívül hagyott magánlevelezését. Jókai unokahúgának, Hegedüs Sándorné Jókay Jolánnak egy 1899 szeptemberében keletkezett levele ugyanis szövegszerű bizonyítékát képezi annak, hogy közvetlen családi környezete nem volt meggyőződve Jókai elmeállapotának romlásáról, sőt írói teljesítményét mentális épségének igazolásaként értelmezték, helytelenítve a Feszty család orvosokat bevonó eljárását. Szintén a magánlevelezés feltárása szolgáltatott újabb adalékokat a Jókai család további viszonyrendszerének felvázolásához, hiszen a rokonok negatív reakcióját nem csupán az örökölhető vagyon megszerzésére irányuló kísérletek, hanem az antiszemita megnyilvánulások is motiválták, amint azt *A Medúza* című vers kapcsán összegeztem, amely

szövegben Jókai a Hegedüs családtól elszenvedett inzultusokra utal. A házasságkötés időszakáról szóló részek megírásakor az egyik fő törekvésem az volt, hogy érzékenyen nyomon követhessem a családi kapcsolatok átalakulását a házasság következtében: a helyzetet nem Jókai és családja szembenállásaként szándékoztam leírni, hanem a családi viszonyokat összetett hálózatként szerettem volna láttatni, és ennek a hálózatnak az átrendeződését igyekeztem feltárni.

Több olyan vers is van a csoportban, amelyek esetén a filológiai feltárás távlatosabb téttel rendelkezett. A *Nagy úr vagyok!* című költemény például Nagy Bella szavalati darabjait, szerepeit lajstromozza, tehát betekintést enged egy 19. század végi pályakezdő színésznő repertoárjába. Hasonlóképpen jelentős ebből a szempontból az *Arczképeid közt* című költemény, amelyben Jókai a Nagy Belláról készült fényképek – köztük szerepképek – érzékletes leírását adja; ezeket sikerült fellelni és azonosítani a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében. Részben ezekből a versekből kiindulva, részben a kötetben szórványosan fellelhető, vonatkozó jegyzetek alapján, már a szövegkiadás megjelenése után Nagy Bella színésznői pályájának alakulását követtem végig a doktori disszertációm egyik fejezetében. A vizsgálatból láthatóvá vált, hogy a házasság a közkeletűen elterjedt vélekedéssel ellentétben nem csupán Jókai pályáján idézett elő orvosolhatatlan krízishelyzetet, hanem Nagy Bella sikerekkel induló és fellendülőben lévő színésznői pályáját is végérvényesen ellehetetlenítette.

Az egyik legnagyobb kihívást Jókai monumentálisnak nevezhető, 990 soros verses önéletrajza, az *Életem* című költemény jegyzetelése jelentette. Ez a mű az író életét folyamatos bukások és újrakezdések sorozataként láttatja, amely a második feleséggel való találkozásban nyeri el végső értelmét. A szövegnek különleges státusza van az életműben, hiszen 19. századi nagy regényírónk utolsó ismert önéletrajzát – első látásra talán furcsának tűnő módon – verses formában írta meg. Ugyanakkor a gesztus érzékelteti, hogy Jókai számára a versírás jóval jelentősebb foglalatosság volt, mint ahogy azt a recepciótörténet láttatja: pályája tulajdonképpen versekkel indult, hiszen kilencéves korában megjelent első két publikációja egy-egy költemény volt, és a költészet mint megszólalási mód sosem vesztette el a relevanciáját számára, hiszen prózaírói tevékenységével párhuzamosan rendszeresen írt közéleti és alkalmi verseket. Talán egy imázsalakítási eljárással, a művészi út keretezésének igényével függhet össze, hogy pályáját 1901-ben verses formában összegezte. Ez a költemény, amelyet poétikai megoldásai, ötletei a Jókai-költészet egyik legjelentősebb szövegévé avatnak, folyamatosan arra figyelmeztetett, hogy ne elégedjek meg egyszerűen az életrajzi adatok összegyűjtésével, hanem a Jókai-szöveg-háló kapcsolódási pontjaira is figyelemmel legyek, hiszen Jókai ebben a versben két korábbi prózai művének, a *Légvottok a halállal* és az *Utazás egy sírdomb körül* című szövegének alapötletét egyesítette és írta tovább. Mindez azért érdekes, mert ez a felismerés vezetett el egy kérdés megválaszolásához, egészen pontosan ahhoz, hogy életútjának elbeszélésében Jókai miért nem említette meg első feleségét. A szóban forgó két szöveg nem sokkal Laborfalvi Róza halála után keletkezett és Jókai gyász munkájának tekinthető: a színésznő neve bár valóban nem jelenik meg a költeményben, alakja és az első házasság története palimpszesztszerűen mégis ott húzódik az *Életem* háttérében. A két szöveg összekapcsolásának és továbbírásának poétikai megoldása ugyanis a továbblépés gesztusát is magában hordozza, azt érzékeltetve, hogy ahol az egyik történet véget ér, ott elkezdődik egy másik.

Szintén a jegyzetek készítése során szembesültem egy – az előbbiekkal egyébként szervesen összefüggő – problémával, mégpedig azzal, hogy filológiai ismereteink messze nem teljesek még az olyan területeken sem, mint például a regényirodalom, amelyet a kritikaikiadás-sorozat befejeződése miatt feltártnak vélhetnénk. A *Bella névnapjára* című alkalmi költemény egyik utalását követve például sikerült feltárnom, hogy Jókai 1902 nyarán egy *Élő világ pénz nélkül* című dilógia megírását tervezte, amelynek első egysége a *Vashajó a hegytetőn*, a második pedig a *Bona* címet viselte volna. Az első rész végül *Ahol a pénz nem isten* címen jelent meg az illető év decemberében (az előszóban még említve a tervezett folytatást), a második rész viszont nem készült el, vannak azonban arra mutató jelek, hogy Jókai 1903 végén újra felelevenítette korábbi ötletét, és közvetlenül a halála előtti időszakban is dolgozott a művön, amit 1904 májusában bekövetkezett halála miatt már nem tudott befejezni. A vizsgálódás alapján megállapítható, hogy a *Bona* esetén egy éveken át tervezett, de befejezetlenül maradt regényről van szó, amelynek kézírata bár elkallódott, emlékét többek között néhány rövid közlemény, az első rész előszava és az említett vers őrizte meg. Az utalás visszafejtése egyrészt tehát a Jókainak tulajdonított szövegtörzshatárainak kiterjesztését vonja maga után, másrészt érzékletesen bemutatja, hogy milyen finom szálakkal kapcsolódik össze Jókai prózairodalma lírai szövegeinek rendszerével. Ez utóbbi szempont figyelembevételével a sajtó alá rendezés egyik kiemelt elvét képezte számomra, ugyanis a jegyzetelésnél igyekeztem felhívni a figyelmet számos szövegtörzsi kapcsolatra és autotextuális megoldásra annak érdekében, hogy láthatóvá váljék, a költemények mennyire szervesen beleillenek a Jókai-szövegek hálózataiba, hiszen Jókai esetén akár különböző műfajú művek egymásra utaltságáról is beszélhetünk, amit több költemény elemzése – illetve a már említett *Életem* című verses önéletrajz vizsgálata – szintén megerősít.

Természetesen a kutatómunka akkor nyeri el valódi értelmét, ha a felhalmozott tudásanyag, illetve az észlelt és feltárt összefüggésrendszer mások számára is hasznosíthatónak bizonyul, és további kutatások, új szövegértelmezések létrejöttét ösztönzi. Csak remélni tudom, hogy a kötet nem csupán számomra rendelkezik tehát efféle tételekkel, hanem képes lesz – ha talán csak néhány adalékkal is – hozzájárulni ahhoz, hogy a két említett területet, tehát a pálya utolsó szakaszát, illetve a hosszú időn át marginalizálódott Jókai-költészetet feltáró további munkálatok a közeljövőben jelentős új eredményekkel gyarapítsák a Jókai-értés hagyományát.

Végül szeretném köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik támogatásukkal, segítségükkel, munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy a *Jókai Mór versei Nagy Bellához* című kötet létrejöhessen: elsősorban Szilágyi Mártonnak, a kötet lektorának és témavezetőmnek; Vaderna Gábornak, a kötet szerkesztőjének; Főrizs Gergelynek, a sorozat főszerkesztőjének; valamint Szilágyi N. Zsuzsának, aki amellet, hogy a tördelést elvégezte, számomra kedves és szép borítót alkotott. Köszönöm alapszakos témavezetőmnek, T. Szabó Leventének a segítségét egyes kérdések tisztázásában. Köszönöm a férjemnek, a szüleimnek és barátaimnak állandó támogatásukat. Köszönöm szépen továbbá a megtiszteltetést a kuratórium tagjainak és a díj adományozóinak, Kiss József családjának. A hála, az öröm és az érdemtelenesség érzései közti hullámlásban arra fogok törekedni, hogy egyszer méltóvá válhassak ehhez a bizalomhoz.

Végül pedig szóljon helyettem az a személy, aki ennek a napnak szintén ünnepe, Jókai Mór. 1882-es verssorait most az irodalomtörténeti munkára vonatkoztatom:

És nem pihenünk meg, haladunk előre,
Helyt állunk a bajnak, kiállunk ostromot;
Nehéz munka ha jön, nem térünk előle,
S a jövőnek rakunk jó fundamentumot.

Csapás el nem csüggeszt, siker el nem kábít,
Erőnket feszítve, gondunk sokszorozva,
Végezzük a multak elkésett munkáit,
Remélve a Jóban, de készen a Rosszra.

* Elhangzott a Kiss József-díj átadásán, 2025. november 6-án az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetben.